

ФІЛОСОФСЬКИЙ СМИСЛ КЛАСИЧНОЇ ТА НЕКЛАСИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЙ АВТОРСЬКОГО ПРАВА¹

А. КАРТАШЕВА
*кандидат філософських наук,
асистент кафедри онтології та теорії пізнання
(Уральський федеральний університет
імені Б. М. Єльцина,
м. Єкатеринбург, Росія)*

Авторське право існує та розвивається як система інтелектуальних прав, в основі якої — концепція авторства, що змінюється історично. Філософський аспект у дослідженні інтелектуальних прав полягає в тому, що концепція авторства розбудовується на людському вимірі буття. Можна виокремити класичний і некласичний періоди уявлень про авторське право, та, відповідно, класичну і некласичну концепції авторського права. Класична концепція виникла на межі XVIII–XIX ст. і пов'язана з виникненням уявлення про самодостатнього й оригінального автора-творця. До цього часу створювачі текстів були тісно пов'язані з культурною традицією, з такими поняттями, як «авторитет» і «канон». М. Фуко вважає, що «поняття автора конституює момент індивідуалізації в історії ідей, знань, літератур, як і в історії філософії та наук» [13, с. 12]. Слід зафіксувати, що саме в цей період, разом із появою перших законів про авторське право, відбулося набуття людиною статусу суб'єкта. На думку М. Гайдеггера, «філософія Нового часу зробила тотальний поворот у способі запитувати про суще і стала виходити з суб'єкта» [16, с. 162]. Тепер людина-суб'єкт займає панівне становище, оскільки його уявлення «засвідчують» суще й задають систему координат: «людина тепер принципово розпоряджується всім сущим як таким, оскільки сама задає міру буттєвості будь-якого сущого» [15, с. 290]. Із наданням людині якості суб'єкта почала оформлюватися ідея про «оригінальність», «новизну» та «унікальність» результатів творчої діяльності, а також про вільну особистість автора.

Слід урахувати, що інститут авторського права не залишався і не залишається недоторканим. Змінювалися й змінюються правові норми, їхній філософський смисл, а також способи ведення дискусій про інтелектуальні права. Для виокремлення характерних рис та основних історичних етапів у розвитку

¹ Переклад з російської О. Литвинова.

поняття «автор» і його правового оформлення в межах авторського права пропонуємо визначити онтогносеологічні основи авторського права. По-перше, авторське право формується й розвивається під впливом техніко-технологічних, соціально-економічних, культурних, правових чинників реальності, які разом складають онтологічні основи людського існування на тому чи іншому етапі його історичного розвитку. По-друге, для нас є важливою також гносеологічна складова культурно-історичних епох, що пов'язані зі становленням і розвитком авторського права: є необхідним урахувувати відмітні риси у способах пізнання й опису таких феноменів, як знання та ідеї, а також у тлумаченні категорій «зміст/форма», що їх розкривають, у різних культурах і епохах. Слід урахувувати, як впливають на законодавство й правозастосувальну практику словник, що використовується, та риторичні стратегії при обговоренні культурних практик.

Онтологічні та гносеологічні основи є тісно пов'язаними між собою. Г. Й. Зандкюллер стверджує, що метод реконструкції історії ідей повинен відповідати так званій онтичній єдності, оскільки онтологічний (або зовнішній) та гносеологічний (або внутрішній) боки існування з необхідністю доповнюють одне одного: «онтологічні та епістемологічні передумови реконструкції рівною мірою належать до того самого онтичного статусу предмета дослідження» [5, с. 18]. Так, саме виокремлення онтогносеологічних основ дозволяє виявити внутрішню логіку виникнення й розвитку правового інституту, що розглядається. Таким чином, створюються необхідна повнота і цілісність при описанні й поясненні авторського права.

Філософський смисл класичної концепції авторського права міститься в двох теоріях авторства, а саме: теорії оригінального генія та теорії загального блага (XVII–XVIII ст.). Саме ці теорії відповідно покладено в основу романо-германської та англосаксонської систем авторського права.

Теорія оригінального генія наполягає на тому, що автори мають природне право власності на створені ними ідеї. З'явився термін «оригінальний геній» (*original genius*), що прямо стосується автора як єдиного творця свого витвору. Теорія оригінального генія пов'язана з двома ключовими текстами — «Два трактати про врядування» (1690 р.) Дж. Локка та «Міркування про оригінальну творчість» (1759 р.) Е. Юнга. Дж. Локк писав, що «кожна людина має певну власність, що втілена в його ж власній особистості... завдяки своїй праці він приєднує до [предмета] щось таке, що виключає загальне право інших людей» [7, с. 277]. Стосовно права інтелектуальної власності можна погодитися з Р. Шарт'є в тому, що в межах «сформульованої Локком теорії природного права, авторська власність розглядається як плід індивідуальної праці» [17, с. 194]. Шарт'є вказує, що так чи інакше теорія природних прав Локка стала основою формування однієї з систем легітимації авторського права, а саме тієї, що лежить в основі романо-германської правової системи.

Подальшого розвитку ця теорія набула вже на континенті у Д. Дідро, Г. Лессінга й інших письменників і філософів, а також у законодавчій системі Франції. Саме у французькому законодавстві закріпилися поняття літературної та промислової власності як невід'ємної власності автора або винахідника. На формування правових ідей у цьому випадку вплинули трактування понять

«знання» і «творчість» як феноменів, що безумовно належать суб'єкту, тобто як таких, що породжені тільки індивідуальним розумом.

Теорію оригінального генія з моменту свого виникнення було доповнено теорією загального блага (авторами якої можна назвати М. Лютера та Ж. А. Кондорсе). Важливо враховувати, що метою теорії загального блага не є відкидання права інтелектуальної власності як явища. Але ця теорія знаходить інші передумови виникнення авторського права, оскільки вважає головною метою законодавства суспільну справедливість й дотримання інтересів усіх зацікавлених осіб. Так, ще у XVI ст. М. Лютер проповідував: «усе добре, що ми маємо від Бога, повинно поставати від одного до іншого і бути загальним для всіх» [8, с. 38]. У 1776 р. французький математик і філософ Ж. А. Кондорсе, відповідаючи на лист Д. Дідро, писав, що літературна власність — це власність, що ґрунтується в самому суспільстві, це не є чистим правом, а тільки привілеєм [6, с. 155]. Кондорсе стверджував, що ідеї за своєю суттю є соціальними, тому вони не створюються однією особистістю, а є плодами колективного прогресу: «Науки були невідчуженим надбанням деяких людей; вони вже стали загально-доступними, і наближається той момент, коли їхні елементи, їхні принципи, їхні найпростіші методи стануть істинно народними. Саме тоді їхнє додавання до мистецтв, їхній вплив на загальну справедливість розумів будуть воістину загальнокорисними» [6, с. 189]. У справі поширення наук Кондорсе виокремлює аспект суспільного просвітництва, він підкреслює стрімке розповсюдження знання.

Теорія загального блага вплинула на формування англосаксонської системи авторського права. У Великій Британії в 1710 р. було прийнято перший у світовій історії закон про авторське право — «Статут Королеви Анни». Повний заголовок «Статуту Королеви Анни» недвозначно показує цінність охорони твору з точки зору суспільного інтересу: «Закон про заохочення навчання шляхом закріплення за авторами або тими, хто придбав копії друкованих книжок, прав на останні на час, що встановлений цим законом» («*An act for the Encouragement of Learning by vesting the Copies of Printed Books in the Authors of Purchasers of such Copies during the times herein mentioned*») [9, с. 37]. Таким чином, у Великій Британії доктрину загального блага було визнано такою, що більше відповідає історичним обставинам, що склалися, ніж теорія оригінального генія. Автор визнається як індивідуальність з особливими правами, але суспільне благо диктує обмеження цих прав.

Маючи на увазі, що в кожного суб'єкта і в кожній групі суб'єктів, що об'єднані за якимись ознаками, є свої особливі цілі та інтереси, ми бачимо, що загальне благо — це той самий правовий інструмент, який дозволяє зберегти свободу у виборі цілей кожній окремішій особистості, при цьому не зачіпаючи інтереси інших осіб. Ексклюзивні права на унікальну форму вираження ідей можуть бути виправдані тим, що домовленість є найкращим механізмом заохочення творчості.

Р. Шартъє оцінює теорії оригінального генія та загального блага таким чином: «літературна власність стає абсолютною, коли видавці удаються до неї, відстоюючи довічний характер привілеїв, і обмеженою, коли держава визнає її, дозволяючи друкованій продукції виокремитися в особливу сферу суспільного

життя... — але і в тому і в іншому випадку літературна власність потребує обґрунтування» [17, с. 194]. Дійсно, доведення необхідності авторського права може бути вибудоване з різних філософських позицій.

Якщо звернутися до сучасної правової реальності, то дві зазначені теорії подаються в найрізноманітніших співвідношеннях у законодавствах різних конкретних країн. Межа між цими теоріями є настільки нечіткою, що окремі положення однієї з них можуть бути досить вільно використані в іншій. Навіть у Дж. Локка, якого вважають засновником теорії оригінального генія, є уявлення про те, що права автора мають бути певною мірою обмежені. Локк писав: «оскільки ця праця є безсумнівною власністю працівника, будь-яка людина, крім нього самого, не може мати права на те [що створене цією працею], принаймні в тих випадках, коли достатня кількість і такої ж якості [предмета праці] залишається для загального користування інших» [7, с. 277]. Дж. Локк робить важливе уточнення стосовно того, що «достатня кількість» повинна залишатися для «загального користування». Так він визначає межі авторського права, що і є своєрідним «мостом» між теорією оригінального генія та теорією загального блага. Таким чином, історичне формування й легітимація авторського права відбувалися з використанням двох теорій, які або співіснували, або змагалися одна з одною.

Якщо класична філософія завжди намагалася говорити від імені якихось універсальних й авторитетних інстанцій (наприклад, таких як «буття», «Бог», «капітал», «розум»), то в ХХ ст. почали виникати некласичні філософські концепції, де надавалося велике значення динаміці, взаємодії, сітьовим структурам та поняттю комунікації.

Бог (або Абсолют) домінував до винаходу книжкового друку, соціум посів панівну позицію в концепції утилітаризму і в комуністичній ідеології, романтичний геній набув безпрецедентного впливу в XVII–XVIII ст. Але сьогодні гуманітарні дослідження відкидають монологічну концепцію творчості й визнають принципову зорієнтованість висловлювання на дію та сприйняття як відповідь. Діалогічна концепція ґрунтується на понятті комунікації, тобто спілкування читача або глядача з автором, з «епохою створення» твору, з іншими читачами та глядачами, з твором мистецтва.

Причому читач швидко виходить зі своєї ролі й починає рефлексувати над особливостями духовного світу автора, епохи, самого себе. Твір мистецтва «не може бути однозначно визначеним як продукт тільки авторської діяльності. У цьому процесі спільно з автором бере участь і художній матеріал (як папір та чорнила, так і теми, сюжети, факти)» [12, с. 67]. Таким чином, істинними суб'єктами художньої комунікації виступають «глядач-читач» і твір мистецтва.

Уся інтелектуальна діяльність спирається на накопичене раніше знання. Творчість часто починається з наслідування. К. Р. Поппер писав, що «люди не можуть починати з чистого аркуша, створюючи світ думки з нічого: дійсно, їхні думки — в загальному і цілому — є продуктом інтелектуальної спадщини» [10, с. 73].

Таким чином, істинними суб'єктами художньої комунікації стають «глядач-читач» і твір мистецтва. У Г. В. Ф. Гегеля знаходимо: «якою мірою *форма*, що виникає в повторному висловлюванні, перетворює скарбницю наявних

наукових даних, і особливо думки інших людей, які ще зберігають зовнішню власність на продукти своєї духовної творчості, у спеціальну духовну власність індивіда, що її відтворює, такою ж мірою це дає або не дає йому право перетворити їх і на свою зовнішню власність, якою мірою таке повторення в літературному творі стає *плагіатом*, не може бути... відбитим у праві за допомогою особливого закону... Тому закони проти *передруку* досягають своєї мети — правового забезпечення власності письменника і видавця — визначеною, але вельми обмеженою мірою [3, с. 125–126] (курсив Г. В. Ф. Гегеля. — А. К.). Будь-яке змінення форми вже накладає на чужу власність більш-менш чітку печатку свого.

Філософський смисл неklasичної концепції авторського права міститься в принциповій орієнтації творчості на «комунікативність». Серед різноманітних психологічних, математичних (математична теорія комунікації К. Шеннона та У. Уівера), соціально-філософських та естетичних теорій комунікативності, вважаємо за доцільне виокремити герменевтику Г.-Г. Гадамера та П. Рікера, а також теорію комунікативної дії Ю. Габермаса, оскільки саме ці теорії мають найбільше значення для правової реальності та авторського права.

Неklasична філософія права П. Рікера базується на філософській антропології, оскільки точкою відліку є людина та її головне бажання — бути, існувати. Але, поки людина залишається наодинці з собою, перед нею правові проблеми не постають. Право виникає з початком міжособистісних відносин з іншими людьми. І правові дії завжди є взаємодіями, вони передбачають наявність інститутів комунікації та юридичного простору [11, с. 30]. Так, Ю. Габермас розуміє право як форму практичного дискурсу, в його теорії важливе місце займає поняття раціональної процедури комунікації та прийняття практичних рішень. Комунікативна дія, за Габермасом, — це лінгвістично опосередкована інтеракція, де досягнута згода вимірюється інтерсуб'єктивним визнанням. Правові норми приймаються тоді, коли вони відповідають цілям та інтересам усіх учасників комунікації. Для досягнення консенсусу є також важливим загальний фон життєвого світу та горизонт соціальних традицій. За Габермасом, з необхідністю повинна бути встановленою комунікативна раціональність і консенсусна процедура законодавчої практики.

Теорія комунікативної дії впливає й на загальну теорію права. М. ван Хук [20] розглядає сучасне право як комунікативно обґрунтоване. Між класичною та комунікативною легітимаціями існує низка відмінностей. Якщо класична легітимація є лінійною, то комунікативна — циклічною, пов'язаною з рухом по колу; якщо класична легітимація базується на авторитетному рішенні нав'язування загальної справедливості, то комунікативна легітимація ґрунтується на аргументації, переконанні й приватній справедливості. Комунікативна легітимація є неklasичною, оскільки з її точки зору право являє собою сітку взаємопов'язаних подій, норм. Важливою є утягнутість суб'єктів у процес правотворчості та правозастосування, будь-яка властивість тієї чи іншої ділянки цієї сітки з правових норм не має абсолютного характеру, а залежить від властивостей інших ділянок: норм і суб'єктів-учасників.

Правові норми не несуть у собі онтологічну напередзadanість, але щоразу встановлюються у вільних дискусіях за суворими правилами. Виключення фун-

даментальних понять, відносність установлень приводять до того, що стверджується не предметність, а середовище, не сила, а взаєморозуміння.

Сьогодні ми бачимо, що відбуваються зміни в неklasичному розумінні права в цілому та авторського права зокрема. Першу важливу зміну можна визначити як перевагу принципу функціональності в правовій реальності. З. Денікіна зазначає, що «функціональна детермінація стає вирішальною і заміною ефект системної обумовленості цілого стосовно частин» [4, с. 129]. Дійсно, важливою стає функціональна обумовленість правових норм. У такому випадку моделлю законодавства стає не стільки образ «інтелектуальної власності», що об'єднує всі інші права, які є пов'язаними з відношеннями з приводу результатів інтелектуальної діяльності, скільки образ «виняткових прав», який має функціональне навантаження, оскільки виняткові права є майновими правами і можуть належати автору або правовласнику в різних комбінаціях залежно від об'єкта чи договору. Пом'якшують функціональність «виняткових прав» схематично прописані в законодавстві особистісні немайнові права, які невід'ємно належать автору і є невідчужуваними.

Другу важливу зміну в правовій реальності можна умовно означити як принцип «багатосутності». На думку Ю. Габермаса, «у складних суспільствах між теорією і практикою уклінилося настільки багато опосередкованих ланок, що ми повинні мати недовіру до будь-якого філософа, який сьогодні... виступає з претензією запропонувати якийсь ключовий підхід» [14, с. 70]. Тому комунікативні концепції, що намагаються пояснити насамперед взаємовідношення між різними теоріями та відносність будь-яких оцінок, займають центральне місце в неklasичних концепціях права. При розгляді сучасного авторського права слід підкреслити гнучкість правової доктрини, здатної підлаштуватися під вимоги часу, а також визнання авторським правом принципової множинності об'єктів інтелектуальної діяльності та поширення на них виняткових прав.

Філософське осмислення авторства і авторського права показує нам існування декількох теорій (та, відповідно, моделей законодавства) навіть у межах класичної теорії, а саме: теорії оригінального генія і теорії загального блага.

Неklasична концепція авторського права у наш час тільки формується, але вже можна виокремити деякі її особливості, такі, як принципова зорієнтованість на функціональність правових норм та визнання багатосутності правових суб'єктів, а також різноманітність правових процедур, що пропонуються. Некласична концепція авторського права виявляється також і в тому, що все частіше самі автори усвідомлюють необхідність створення стратегії своєї взаємодії з читачами. Автору вже недостатньо створити один об'ємний текст, він починає певною мірою популяризувати свої ідеї, писати статті, нотатки, надавати коментарі, комуніціювати зі своїми читачами в різноманітний спосіб. Розвиток неklasичної концепції авторського права потребує подальшого осмислення як з боку філософів, так і з боку юристів.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Алябьева Л.* Литературная профессия в Англии в XVI–XIX веках / Л. Алябьева. — Новое литературное обозрение. — М. : Новое литературное обозрение, 2004. — 400 с.

2. *Вишневецкий Л. М.* Формула приоритета. Возникновение и развитие авторского и патентного права / Л. М. Вишневецкий, Б. И. Иванов, Л. Г. Левин. — Л. : Наука, 1990. — 203 с.
3. *Гегель Г. В. Ф.* Философия права / Г. В. Ф. Гегель. — М. : Мысль, 1990. — 524 с.
4. *Деникина З. Д.* Неклассическая и постнеклассическая философия права : монография / З. Д. Деникина. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Изд-во МГОУ, 2010. — 230 с.
5. *Зандкюллер Х. Й.* Действительность знания. Историческое введение в эпистемологию и теорию познания / Х. Й. Зандкюллер. — М. : Центр по изучению немецкой философии и социологии, 1996. — 432 с.
6. *Кондорсе Ж. А.* Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума / Ж. А. Кондорсе ; пер. И. А. Шапиро. — М. : Гос. публ. б-ка России, 2010. — 233 с.
7. *Локк Дж.* Два трактата о правлении / Локк Дж. // Сочинения : в 3 т. — М. : Мысль, 1988. — Т. 3. — С. 135–406.
8. *Лютер М.* Избранные произведения / М. Лютер. — СПб. : Лютеранское наследие, 1997. — 431 с.
9. *Минков А. М.* Международная охрана интеллектуальной собственности / А. М. Минков. — СПб. : Питер, 2001. — 720 с.
10. *Поппер К. Р.* Открытое общество и его враги : в 2 т. / К. Р. Поппер ; под общ. ред. В. Н. Садовского. — Т. 2 : Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. — М. : Феникс, Междунар. фонд «Культурная инициатива», 1992. — 528 с.
11. *Рикёр П.* Торжество языка над насилием. Герменевтический подход к философии права / П. Рикёр // Вопр. философии. — 1996. — № 4. — С. 27–36.
12. *Тарасова М. В.* Роль автора в теории субъектов художественной коммуникации / М. В. Тарасова // Автор и зритель: эстетические проблемы восприятия и творчества : материалы науч. конф. — СПб. : Роза мира, Санкт-Петербургское философ. общество, 2006 — С. 63–68.
13. *Фуко М.* Что такое автор / М. Фуко // Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / сост. и пер. с фр. С. Табачниковой. — М. : Касталь, 1996. — 448 с.
14. *Хабермас Ю.* Демократия. Разум. Нравственность: лекции и интервью / Ю. Хабермас. — Москва, апрель 1989 г. — М. : Наука, 1992. — 256 с.
15. *Хайдеггер М.* Европейский нигилизм / М. Хайдеггер // Проблема человека в западной философии : сб. переводов / Э. Кассирер, М. Шелер, Х. Плеснер, А. Гелен, Х. Ортега-и-Гассет, Ж.-П. Сартр, Ж. Маритен, М. Хайдеггер, Э. Финк и др. ; пер. А. Муравьева, А. Филиппова, В. Бибикина, А. Гараджи и др. — М. : Прогресс, 1988. — 552 с.
16. *Хайдеггер М.* Основные проблемы феноменологии / М. Хайдеггер. — СПб. : Высш. религиозно-философ. шк., 2001. — 446 с.
17. *Шартье Р.* Автор в системе книгопечатания / Р. Шартье // Новое литературное обозрение — 1995. — № 13. — С. 188–214.
18. *Hesse C.* Enlightenment epistemology and the laws of authorship in revolutionary France, 1777–1793 / C. Hesse // Representations. — 1990. — № 30. — P. 109–137.
19. *Hesse C.* The rise of intellectual property, 700 b.c.–a.d. 2000: an idea in the balance / C. Hesse // Journal of the American Academy of Arts and Sciences — Dædalus Spring — 2002. — P. 26–45.
20. *Hoecke Van. M.* Law as Communication / Van. M. Hoecke. — Oxford : Hart Publishing, 2002. — 236 p.

Карташева А. О. Філософський смисл класичної та некласичної концепцій авторського права

Анотація. У статті досліджено історичні передумови та особливості формування правового інституту авторського права. Виокремлено онтогносеологічні основи класичної та некласичної концепцій авторського права. Філософський смисл класичної концепції пропонується розуміти у виокремленні теорії оригінального генія й теорії загального блага, а комунікативність визначено як основну складову некласичної концепції авторського права.

Ключові слова: авторське право, онтогносеологічні основи, класичне, некласичне, автор, авторство, комунікативність.

Карташева А. А. Философский смысл классической и неклассической концепций авторского права

Аннотация. В статье исследованы исторические предпосылки и особенности формирования правового института авторского права. Выделены онтогносеологические основания классической и неклассической концепций авторского права. Философский смысл классической концепции предлагается понимать как выделение теории оригинального гения и теории общего блага, а коммуникативность определена как основная составляющая неклассической концепции авторского права.

Ключевые слова: авторское право, онтогносеологические основания, классическое, неклассическое, автор, авторство, коммуникативность.

Kartasheva A. Philosophical Sense of Classical and Non-Classical Concepts of Copyright

Summary. The article sets forth the historical background and the peculiarities of the legal institution of copyright. The onto-epistemological foundations of classical and non-classical concepts of copyright were allocated. Philosophical sense of the classical conception is in the separation of the theory of original genius and the theory of the common good, and communication is defined as the main component of the non-classical conception of copyright.

Key words: copyright, onto-epistemological foundations, classical, non-classical, author, authorship, communication.